

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЧИСЛІВНИКОВИХ ФОРМ У БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРКАХ (лінгвогеографічний аспект)

Анотація. Стаття продовжує цикл публікацій автора з діалектної словозміни української мови. У лінгвогеографічному плані розглянуто діалектні особливості використання форм числівників у буковинських говірках.

Ключові слова: говірка, варіант, діалектна форма, словозміна.

Вивчення мовних особливостей окремих говірок чи їхніх груп у межах певного діалекту завжди мало велике значення для розв'язання питань історії, формування й розвитку української мови.

У мовознавчому аспекті українські говірки Північної Буковини належать до найбільш здиференційованих не тільки в лексичі, фонетиці, але й у граматиці, їх вивчення становить значний науковий інтерес. Специфіку досліджуваних говірок пояснюють певними історичними й економічними умовами життя буковинців.

На території Буковини збереглися сприятливі умови для вивчення процесів взаємодії та взаємовпливу мов, двомовності, багатомовності. Яскравий приклад цього — сучасна народнорозмовна мова, яка є надійним і цінним матеріалом при дослідженні мовних явищ, зокрема й морфолого-граматичних, для вивчення історії мови, закономірностей її розвитку тощо.

Метою нашої розвідки є здійснення системного опису словозміни числівника буковинських говірок.

Вибір теми зумовлений відсутністю системних досліджень діалектної словозміни числівника згаданих говірок. Реалізація окресленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. Зіставити і проаналізувати територіальні особливості словозміни числівника з іншими суміжними діалектними групами.

2. Встановити словозмінні типи числівників.

3. Визначити ареали поширення типів словозміни.

Як і в більшості українських говірок, парадигматична система за своїми внутрішньоговірковими особливостями порушується і витворюється інша, адаптована до певної території. Буковинські говірки зберігають чимало старовинних рис, що є цікавим і цінним матеріалом для історії української мови, а також засвідчують ряд новотворів у системі числівникової словозміни.

У буковинських говірках числівники мають чимало відмінностей як у фонетичному оформленні, так і в системі відмінювання. Опис цих від-

мінностей в діалектологічному аспекті представляє значний інтерес.

Числівники в досліджуваних говірках привертають увагу як із погляду словотвору, так і словозміни, оскільки форми на позначення кількості відбивають їх граматиці та морфологічні особливості. Серед означено-кількісних числівників найчисельнішими є власне-кількісні. Не поодинокі випадки вживання збірних числових назв та дробових. Нерідко фіксуємо неозначено-кількісні числівники.

Словозміна складених кількісних числівників

Різноманітність числівникових форм, їх фонетичних варіантів можна помітити як у називному, так і в непрямих відмінках однини не тільки в простих числівниках, а й у складених. У буковинських говірках різних типів та в гуцульських, а частково і в подільських говірках Північної Бессарабії складені числівники можуть утворюватися за допомогою єднального сполучника *і* [6, с. 97]. Зазначимо також, що сполучник *і* у формах складених числівників може вживатися на території українських говірок Північної Буковини тільки при поєднанні багатьох чисел і фіксуватися перед останнім числом. Напр.: *'сорок і п'як', 'сто двац'ік і с'ім, 'дв'іста 'сорок і три, п'як'сот 'двац'ік і в'іс'ім* і т.д. Сполучник *і* (**и**) у складених числівниках може поєднувати кожен компонент числівника, тобто він фіксований досить часто як між десятками та одиницями, так і між сотнями і десятками. Порівн.: *до 'тристо і с'імде'с'ат' і с'ім л'ім; заплатив'єм за полотно тристо и триц'і'ім' и с'ім рубл'ів и в'іс'імдес'ат' коп'ійок 'двац'і'ім' и 'п'ят'сто, сто й с'імди'с'ат' и с'ім, 'двац'і'ім' и два, 'тис'ачу й 'тристо в'іс'імди'с'ат' и чо'тири* (Кам'янка Глиб.).

Так складений числівник *'сорок п'ят'* у називному відмінку однини засвідчений чотирма варіантами як із єднальним сполучником *і*, так і без: *'сорок п'я(к)'т', 'сорок п'як', 'сорок і п'я(к)'т', 'сорок і п'як'*. За таким зразком можна простежити частоту вживання форм зі сполучником і без.

'Сорок і пйек' – архаїчна форма, фіксована найбільше на території буковинських говірок із деякими рисами гуцульських [нас. п. 88, 89, 109, 114, 122-123, 126-129, 135-135а, 136, карта № 76]² і тільки в трьох говірках Глибоцького району – у селах Кам'янці, Черепківцях, Турятці (буковинсько-надпрутські говірки). Варіант – без сполучника і – 'сорок пйек' вживаний паралельно з формою 'сорок і пйек' у населених пунктах [122, 126-128а, 135-135а, карта № 76] Путивльського району Чернівецької області. Компактний ареал цього варіанта можна простежити в буковинських говірках міжріччя Прут–Сирет, а також у говірках буковинських, що межують із наддністрянськими, зокрема, у селах Заставнівського району [нас. п. 20-21, 23, 26-27, 42-43, 63а, 86-87, 89-101, 110-113, 115-118, 120-121, 124-125, карта № 76]. Ареал продовжується у Заліщицькому та Борщівському районах Тернопільської області. Поодинокі фіксованою ця форма є в говірці с. Старий Вовчинець Глибоцького району Чернівецької області.

На території Північної Буковини в говірках, що межують із подільськими, а також наддністрянськими, поширена форма 'сорок пйак' [нас. п. 30, 32-33, 35-37, 39, 48-56, 60-62, 66-67а, 69-70, 72-74, 76-77, 80а-82, 91-93, 99, карта № 76]. Форму зі сполучником і 'сорок і пйак' вживають порівняно рідше [нас. п. 24, 31, 40, 44, 46-47, 64, 68, 71, 78-80, 93а, 98, 102-103, 119, карта № 76]. Числівникові утворення зі сполучником і досить давні, відомі ще зі спільнослов'янської доби [3, с. 298-299].

Поряд із цим засвідчено також давню особливість повторення того ж прийменника біля кожної з частин складеного числівника. Напр.: у 'буфет' іє сук'но по 'триц'ят' по с'ім рубл'ів 'мийтер, дав ми за 'к'іло ур'іх'ів по три по п'їєді'с'ет', 'кождий д'іс'тав по 'двац'ят' по п'їет' (Зелений Гай Нов.). На території буковинських говірок здебільшого діє тенденція заміни таких прийменників сполучником і.

Безсполучникові конструкції складених числівників можливі ще й тоді, коли до числа десятків, особливо ж сотень, не вистачає кількох одиниць. Напр.: 'триц'ят' без двох, 'двац'ят' без єйд'ного, сто без п'їет', сто 'триц'ят' без єйд'ного і т.д. (Луківці, Глиб.).

У системі відмінювання складених числівників діє тенденція до спрощеного способу відмінювання, тобто в кількісному складеному числівнику може змінюватися тільки останній компонент. Порівн.:

Н. <i>п'їат'сот оди'нац'ят'</i>	<i>п'їат'сот</i>
<i>оди'нац'ятий</i>	
Р. <i>п'їат'сот оди'нац'яти (-'ох)</i>	<i>п'їат'сот</i>
<i>оди'нац'ятого</i>	

² Тут цифри в тексті позначають нас. п. Буковини за К.Ф.Герман. Атлас українських говірок Північної Буковини. Словозміна. Службові слова. Т.ІІ.–Чернівці: Прут, 1998. – 215 с.

Д. <i>п'їат'сот оди'нац'яти (-'ом)</i>	<i>п'їат'сот</i>
<i>оди'нац'ятому</i>	
З. <i>п'їат'сот оди'нац'ят'</i>	<i>п'їат'сот</i>
<i>оди'нац'ятій</i>	
(<i>п'їат'сот оди'нац'яти (-'ох)</i>)	(<i>п'їат'сот</i>
<i>оди'нац'ятого</i>)	
О. <i>п'їат'сот оди'нац'ят'ма (-'ома)</i>	<i>п'їат'сот</i>
<i>оди'нац'ятим</i>	
М. <i>п'їат'сот оди'нац'яти (-'ох)</i>	<i>п'їат'сот</i>
<i>оди'нац'ятому</i>	

Словозміна дробових числівників

Дробові числівники називають певну точно фіксовану кількість частин, виділених у складі цілого. Вони функціонують як гібридні аналітичні структури, поєднуючи у собі кількісний числівник і субстантивований кількісний прикметник: *дві третіх, одна шоста, три десятих, одна четверта*. На відміну від власне кількісних, дробові числівники широко сполучаються з абстрактними і речовинними іменниками: *одна третя плану, дві третіх роботи, чотири десятих відсотка* та ін.

Дробові числівники в буковинських говірках групуються переважно навколо величин, що означають ціле й половину або ціле й менше половини. У діалектному мовленні функціонують здебільшого давні слова, такі, як *пів* (значення кількості частин від цілого "в сучасних українських говорах виражається головним чином давнім іменником *половина* та числівником іменникового походження *пів* (< **роль* 'половина'), який залежно від різної рефлексії давнього *о* в нових закритих складах у говорах має найрізноманітніші фонетичні модифікації: *пол, поў, паў, пиў, п'їў, п'яў, пуў*, а внаслідок редукції кінцевого [ў] має і форми *пу і п'я*" [8, с. 47].

Також на позначення частини цілого, меншої за половину, можуть виступати числівникові форми із суфіксом **-ин(а)**: *поло'вина, тре'тина, четвер'тина, п'їа'тина, шес'тина, се'мина, дев'я'тина, дес'а'тина* і т.д., які в сполученні з кількісними числівниками утворюють числові назви, що позначають дробові поняття. У закарпатських говірках на позначення 0,01 га функціонує числівник з аналогічним способом творення – *со'тина* [106, с. 39]. В буковинських говірках на позначення сотої частини чогось (переважно гектара) виступає іменник 'сотка: *в'іс'ім 'соток, 'дес'ік 'соток, 'сорок 'соток, п'ід'і'с'ек 'соток* тощо. Цей іменник функціонує також у значенні грошової одиниці, наприклад, 1 сотка = 100 грн., 2 сотки = 200 грн. Наприклад: *Ма'р'їю по'зич ми'ні дв'і 'сотці на дру'ва* (Турятка Глиб.).

Різнорманітні варіанти таких форм продовжують функціонувати в сучасних українських говорах, на відміну від сучасної української літературної мови, де вживання подібних варіантів не є таким повним, а тому

замінюється іншою моделлю – “чисельник – кількісний числівник ж.р., знаменник – порядковий числівник ж.р.”: *одна третя, три четвертих, одна друга, дві п'ятих, дві третіх* і т. д. Різноманітність форм дробових числівників спостерігаємо і в українських говірках Північної Буковини. Наприклад, числівник на позначення не цілого числа (2,5) може мати різні варіанти – *два с поло'виноу, два с поло'виноу* та *два й поло'вина*.

Найбільш поширеною формою в буковинсько-надпрутських говірках та у буковинських говірках, перехідних до гуцульських, є *два с поло'виноу* [нас. п. 22, 25, 26, 43, 45, 60, 63, 88, 90, 92, 93, 111-113, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 129, карта № 77]. Маргінально вживається ця форма на території подільських говірок Північної Бессарабії [нас. п. 32, 33, 50, 71, там же]. Форма *два с поло'виноу* засвідчена в буковинських говірках перехідних до подільських та подільських говірках Північної Бессарабії, ареал якої продовжується на території Окницького та Бричанського районів сусідньої Молдови [нас. п. 35, 36, 39, 40, 46, 49-64, 56, 61, 65-70, 74, 75-79, 80а, 81, 82, 91, карта № 77]. Форма *два й поло'вина* вживана в буковинсько-надпрутських говірках і поодинокі фіксована в подільських говірках Північної Бессарабії [нас. п. 55, 64, 72, 89а, 101, 118, 124, 130, 131, карта № 77].

Модель “кількісний числівник + приєдник + половина”: *два з половиною, три з половиною* функціонує в говорах усіх трьох наріч, хоча в карпатських та наддністрянських вона виступає поодинокі, її замінює інша форма з “пів + порядковий числівник”: *'н'іутрет'а, 'н'іучверта* [АУМ II, карта № 228]. Такий варіант на досліджуваній території рідкоживаний [АУМ II, карта № 228]. Він може фіксуватися в різних фонетичних варіантах. Так, наприклад, дробовий числівник 2/5 має такі форми: *'н'іутрета, 'н'іутри'к'е, 'н'іутри'к'а*.

Варіант *'н'іутрета* фіксований у буковинських говірках, перехідних до гуцульських, буковинських говірках, перехідних до наддністрянських, та рідше – у буковинських, говірках, перехідних до подільських, – майже по всій досліджуваній території [нас. п. 20, 21, 24, 28, 37, 42, 42а, 44, 63, 63а, 75, 93а, 99, 100, 109, 117, 125, 134, карта № 77, ще див. АУМ II, карта № 228].

Вживання форми *'н'іутри'к'а* засвідчено в буковинсько-надпрутських говірках та буковинських перехідних до гуцульських [нас. п. 41, 62, 72а, 80, 87, 89, 98, 102, 103, 109, 110, 114, 122, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 135, 136, карта № 77]. Маргінально фіксуємо варіант форми *'н'іутри'к'е* – це буковинські говірки перехідні до наддністрянських [нас. п. 23, 27, 29, 41а, карта № 77].

Діалектні дробові числівники є здебільшого числівниками першого десятка, у межах другого десятка й більше вони зазначені рідше. Це

повністю задовольняє комунікативну потребу в дробових числах. Хоча дослідники сучасних українських говорів утворення дробових числівників, зокрема з *'н'іу* в різних фонетичних варіантах, засвідчують і від чисел більше десяти: *'няўйеденнад'ц'ата* (десять з половиною), *'няўпйатнац'ц'ата* (чотирнадцять з половиною), *'няўдвац'ц'ата* (дев'ятнадцять з половиною), *'няўтриц'ц'ата* (двадцять дев'ять з половиною), *'няўпйаддис'атак* (сорок дев'ять з половиною) [7, с. 50]; *'пувйединац'ата, ... 'пувдвац'ата* [5, с. 40].

Отже, дробові числівники на досліджуваній території утворюються кількома способами:

1) кількісний числівник + сполучник **і(й), с**: *два й поло'вина, три с поло'виноу, два'нац'ік' і поло'вина*;

2) **пів** + порядковий числівник у формі жін. роду: *'н'іутрета, 'н'іучверта, 'н'іуп'ата, 'н'іуосма*.

Другий спосіб творення дробових числівників більш продуктивний у буковинських, перехідних до гуцульських. Для позначення дробових понять існують ще й числові іменники: *тре'тина, четвер'тина*. Наприклад: *дві тре'тини, од'на четвер'тина, с'ім і тре'тина, 'в'іс'ім і поло'вина, 'деўйік' і ч'твер'тина*.

Словозміна неозначено-кількісних числівників

Неозначено-кількісні числівники вказують на невизначену, нефіксовану кількість. Вони не утворюють цілісної системи понять. В буковинських говірках це такі числівники, як: *ба'гато, неба'гато, 'мало, не'мало, чи'мало, к'іл'ка('к'ілко), 'дек'іл'ка, 'т'ілко, к'іл'ка'нац'ік', к'іл'кадес'а(е)к', сто'надц'ек', к'іл'ка'сот, к'іл'ка 'тис'іч*.

Неозначено-кількісні числівники *кілька, кілька-надцять, стонадцять* відмінюються за зразком числівників типу *п'ять*. Напр.: *кількох, кільканадцятьох, стонадцятьох; кільком, кільканадцятьом, стонадцятьом; кілька, кільканадцять, стонадцять* або *кількох, кільканадцятьох, стонадцятьох; кількома, кільканадцятьма (-ома), стонадцятьма (-ома); (у, на) кількох, кільканадцятьох, стонадцятьох*.

Особливістю вживання неозначених числівників на території буковинських говірок є втрата префіксального елемента **с-**: *'к'іл'ка, 'к'ілко, 'т'ілко* (порівн. літ. *скільки, стільки*). У мовленні неозначено-кількісні числівники можуть замінюватися абстрактними іменниками жіночого роду: *'сила, тьма, тьма-ть'муца* (у значенні надзвичайно багато), *'хмара, 'море, 'маса, 'уйма*, прислівниками *'доста, 'хвати* (у значенні стільки, скільки потрібно). Напр.: *'Доста уже дур'ного гово'рими то'бі Й'воне* (Луківці Глиб.).

У мовній практиці інколи неозначену кількість ототожнюють із приблизною кількістю. Абсолютний знак рівності між ними ставити не можна, а приблизній кількості, напевно, треба відвести проміжне місце. Приблизна кількість – це неточна

кількість, яка від неозначеної кількості відрізняється тим, що показує максимальну ймовірність точної кількості.

Словозміна порядкових числівників

У буковинських говірках порядкові числівники мають, подібно до прикметників, закінчення **-ий** для чоловічого роду, **-а** — для жіночого роду та **-е** — для середнього роду: 'перший, -а, -е; 'другий, -а, -е; 'третій, -а, -е; чет'вертий і ч'ит'вертий, -а, -е; 'п'ятий і 'п'ятий, -а, -е; 'шестий, -а, -е; 'семий, -а, -е; 'ос'мий, 'вос'мий, -а, -е; де'ї'ятий і де'ї'ятий, -а, -е; де'с'ятий, -а, -е; соро'ковий, -а, -е; 'сотий, -а, -е та ін.

Числівник 'перший має паралельну форму 'первий, причому може вживатися зі значенням: 1) першого як синонім: 'перший — 'первий; 2) у сполученні з іменниками *брат, сестра* — 'первий брат, 'перва сестра ("двоюродні"), виступаючи в значенні прикметника.

Числівник 'третій відмінюється за зразком твердої групи прикметників (аналогічно до прикметників 'синий, 'раний, 'житний тощо).

Числівник 'семий зберігся без лабіалізації голосного першого складу як у називному відмінку, так і в непрямих відмінках. Порівн.: 'семий р'ік, ден', 'семого..., 'семоу..., 'семий..., 'семим..., (у, на) 'семоу....

Отже, аналіз системи числівникових форм у буковинських говірках дає підстави зробити висновки:

1. На досліджуваній території виявлено числівники всіх семантичних розрядів:

1) при відмінюванні числівників виразно протиставляються форми прямих і непрямих відмінків;

2) вживання складених числівників зі сполучником *і*: *сто 'двац'ік і с'ім, 'дв'іста 'сорок і три, п'як'сот 'двац'ік і в'іс'ім*;

3) функціонування різноманітних лексико-морфологічних варіантів тієї чи тієї числівникової форми;

4) поширення процесу аналогізації, особливо у відмінюванні числівникових утворень на позначення чисел першого десятка;

5) помітна тенденція до спрощення у відмінюванні числівників, досить виразно це простежується в складених числівниках, у яких нерідко відмінюється тільки останній компонент.

Така варіативність зумовлена складною історією краю, де протягом століть досить часто змінювався державний устрій, а отже, й мовлення, пересувалися кордони, відбувалося певне змішування населення, чинилися різні впливи на мову місцевої людності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атлас української мови. В 3-х тт. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі: К.: Наукова думка, 1988. — Т.ІІ. — 520 с.
2. Безпалько О. П. Історична граматики української мови / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко, І. Й. Тараненко. — К.: Наукова думка, 1962. — 510 с.
3. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. Словозміна. Службові слова. — Чернівці: Прут, 1998. — Т.ІІ. — 215 с.
4. Дзендзелівський Й. О. Спостереження над системою числівників говірок Закарпатської області / Й. О. Дзендзелівський // Діалектологічний збірник. — Ужгород : Наукові записки Ужгородського університету, 1955. — Вип.1. — Т. 14. — С. 7–80.
5. Леонова М. До характеристики говірок північних районів Буковини / М. Леонова // Наукові записки Чернівецького державного університету. — Чернівці: ЧДУ, 1958. — Т. 31. — Вип. 7. — С. 89–103.
6. Німчук В. В. Словотвір числівників у верхньонадборжавських говірках / В. В. Німчук // Діалектологічний бюлетень. — 1961. — Вип. 8. — С. 44–56.
7. Прилипко Н. П. Дробові числівники в українських говорах / Н. П. Прилипко // Дослідження з української діалектології. — К., 1991. — С. 47–53.

Gazhuk-Kotyк Lilija

Functioning of numerals in the Bukovyna manners (linguistic geographic) of speaking

Summary. The article continues the cycle of publications of author about the dialectal inflexion of Ukrainian. In a linguisticgeographical the dialectal features of the use of forms of numerals are considered in the Bukovyna manners of speaking.

Key words: manner of speaking, variant, dialectal form, inflexion.

Одержано 27.05.2016 р.